

Со оглед на проблематиката што е предмет на проучување и на фактот дека при обработката обилно се користени оригинални турски документи од битолските сичили и мухиме дефтери, трудот „Крепосништвото на Македонија

во време на турското владеење“ претставува значаен придонес не само за македонската, туку и за балканската историографија, а исто така и за ориенталистиката и исламистиката воопшто.

Милка ЗДРАВЕВА

Г. Чремошник, СТУДИЈЕ ЗА СРЕДЊОВЕКОВНУ ДИПЛОМАТИКУ И СИГИЛИОГРАФИЈУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА, Сарајево, 1976, 154, табл. 1—5

Авторот на книгата „Студије за средновековну дипломатику и сигилографију Јужних Словена“ е покојниот проф. Г. Чремошник. Тој бил истакнат познавач на кирилската дипломатика и сигилографија од средниот век, особено кога се зборува за надворешните особености на листините. Со своите широки истражувања и начинот на интерпретирањето на материјалот надминувал многу свои современици, специјалисти во тој домен, од европски размери.

Ракописната оставнина на проф. Чремошник, представувала увод во дипломатиката и сигилографијата. Таа опфаќала еден дел од планот на изработка на општа Југословенска дипломатика на средниот век. Бидејќи таа претставувала синтеза и највреден дел од Чремошниковите истражувања на тој план, Одделението за општествени науки при Академијата на науките и уметностите на Босна и Херцеговина, заедно со ќерката на покојниот професор д-р Ирма Чремошник, пристапиле кон изготвувањето на материјалот за печатење. Познато е дека средновековната кирилска повелба претставувала важен извор за запознавањето на материјалната култура на феудалното општество. Авторот Г.

Чремошник, поаѓајќи од едно такво гледиште осветлил многу важни прашања за надворешниот изглед на средновековните дипломи. Во уводот од оставината на проф. Чремошник е објавен планот за изработка на општа и посебна сфрагистика. Издавачите сметаат дека истиот можел да послужи како пример на добро разработена научна методологија поради неговата инструктивна вредност. Нагласено е дека проектот за дипломатика не бил детално разработен, но контурите на неговата синтеза можеле да се забележат. Така работниот наслов „Материјалот на листините“, претставувал увод или дел од уводот во дипломатиката. Композицијата на текстот по карактерот на содржината е изложена на следниот начин: 1. Увод во дипломатиката; а) Материјалот на листините; 2. Печати; а) Увод во сфрагистиката; б) Средновековни српски печати.

Проф. Г. Чремошник, благодарение на своето богато научно искуство и долга истражувачка работа, успеал детално да ги изложи дипломатските обележја на повелбите. Тој го започнува својот приказ со обработката на материјалот на листините (17—39). Во јужнословенските канцеларии од сред-

ниот век, папирусот и восочните таблици, како материјал за пишување не биле употребувани. Повелбите се пишувале на пергамент и хартија. Но пред да се помине на тој материјал да се пишува, во неколку случаи имало напишани повелби на ѕидовите по црквите. Како пример авторот ги наведува оснивачките повелби на манастирите: Жича, Грачаница, Морача, Лесново и др. Овие повелби тука се среќавале во вид на напиеси. Меѓутоа, авторот забележува дека поголем дел од листините од средниот век биле пишувани на пергамент, а помал на хартија. Тој дава историјат на пергамент и посочува дека во јужнословенската дипломатика била уочлива поголемата употреба на италијанскиот пергамент. Единствена канцеларија која го употребувала за своите потреби германскиот пергамент била босанската (23). До средината на XIII век пергаментот главно бил прилично груб и дебел. Но во втората половина од истиот век се појавила фината изработка на пергаментот, чиј квалитет бил зачудувачки за средниот век. Со тоа дошло до промена на запремината на повелбата. Минијатурната големина на повелбите исчезнала и преку интензивната продукција на пергаментот се зголемил и нејзиниот формат. Меѓутоа, царот Душан во својата канцеларија употребувал за повелбите хартија. Таа доминирала на целото подрачје на бившата Немањичка Србија сè до почетокот на XV век.

Во натамошниот текст авторот зборува за формата на листините. Словенски повелби со правилна форма и изглед биле многу ретки (30). Естетскиот изглед на напиша-

ниот текст бил лош. Дури од XIV век листините почнале да добиваат поголем или помал рам околу испишаниот текст. Писарите за да го напишат во права линија текстот повлекувале линија на пергаментот со тврдо шило или олово. Тие до XIV век биле употребувани, а потоа се бришеле.

Во дипломатските канцеларии хартијата продрела многу рано. Во сите канцеларии, со исклучок на српската, таа играла подредена улога. Српската канцеларија била прва која ја употребувала и за помалку важни акти. Во неа била консеквентна употребата на хартијата за листините. Меѓутоа, како што наведува авторот, во моментот кога суверено владеела хартијата имало приличен број на повелби што биле испишани на пергамент. Авторот смета дека конзервативната црква сакала да ја сочува традицијата и затоа го употребувала пергаментот за своите дипломи. Потоа, направен е еден преглед на видовите на хартијата, и разните димензии кои биле употребувани за актите.

Проф. Г. Чремошник, откако го обработил материјалот на дипломите, се задржал на еден важен елемент на листините — печатот. Во уводот за сфрагистиката дава историјат на печатот кај Словените. Тој подвлекува дека печатот кај Словените бил употребуван уште во нивната прататковина, пред преселувањето. Неговите димензии биле мали така што можел да се носи и на прстен. Но со време настанале промени во димензиите. Покрај изразот „печат“ се среќавале и изразите „прстен“ и „знамење, знамење“, кои имале исто значење.

Авторот, анализирајќи ги правните документи, ги класирал во три групи: 1. Документи оверени со печат; 2. Документи без печат, но со потпис на нотарот и неговиот знак или со потпис на двајца сведоци; 3. Документи со печат и потпис на владетелот (46—47). Во јужнословенската дипломатика потписот покрај печатот се појавил во XIV век. Тој потпис во почетокот не бил на владетелот, туку на неговиот писар.

Авторот зборува и за изработката на печати. Нив ги правеле службениците на канцелариите. Имало примери кои зборуваат дека нив ги правел самиот сопственик. Удирањето на печатот се изведувало на неколку начина. Од наведените примери забележано е дека на некои повелби бил ставен печатот на бланко. Потоа, на испишана повелба пред да биде датирана, по датирањето на истата и повторно печатење на повелбата, која била порано запечатена со друг печат (52—54). Имало повелби во кои наместо печат имало грб. Еден сопственик на печат се служел со повеќето типари. Таков бил случајот со типарот на царот Душан. Потоа, на Радика Санковиќ и херцегот Стјепан. Тоа доаѓало од неколку причини: од промената на титулата на владетелот и од технички причини. Но покрај тие примери уочливо било консеквентното чување на традиционалниот фамилијарен амблем на печатот.

На словенската сфрагистика ѝ биле познати сите европски големини на печати. Надворешната форма на печатот зависела од геометриската форма на типарот и од формата на печатната грудва.

На словенскиот печат формата била доста сиромашна (66—68). Печатите биле снабдени со ликот на владетелот и натпис или само со лик или натпис. Во словенската дипломатика фалсификувањето на печати било многу ретко. Тие претежно биле правени од природен восок, кој бил мешан со смола и со додаток на ленено масло или терпентин. Покрај природната боја што ја давал високот на печатот, биле застапени црвената и зелената боја. Од тоа како ќе бил прицврстен печатот авторот ги дели на групи, односно, ги именува повелби со налепен печат и повелби со обесен печат. Потоа, се зборува за типологијата на едните и на другите. Бидејќи печатите произлегувале од разни канцеларии, имало технички разлики во нивното прицврстување. Обесените печати се прицврстувале почесто со свилена врвца одошто со памучна.

Проф. Г. Чремошник, во својата расправа посветил една глава на средновековните српски печати (119—147). Тој во неа одделно ги обработил печатите на српските достоинственици и приватници. Својот коментар го започнал со анализата на првиот сочуван печат од Стефан Првовенчани. Потоа е даден попис на сите печати. Во оваа издание особено се важни сликите и табелите на печатите. Изработен е попис на литературата, која авторот обилно ја користел. На крајот на книгата има резиме на германски јазик.

Оваа студија претставува голем придонес за Јужнословенската дипломатика и го зголемува и збогатува развојот на таа научна дисциплина.

Евантија АРИСТОТЕЛИ